

Politikerne og krisen

1. Indledning

Folketingsvalget den 4. december 1973 ændrede fundamentalt det danske partisystem, og valgresultatet blev i vide kredse taget som udtryk for en krise for det politiske system her i landet. Den nyudnævnte statsminister Poul Hartling indledte sin tiltrædelseserklæring i folketinget den 19. december med ordene: »Denne regering tiltræder på et tidspunkt, da Danmark befinder sig i en krise«. Han karakteriserede videre valgresultatet som, »et jordskred i dansk politik«, og som udtryk for, at »vælgerne fældede dom ikke blot over de gamle partier, men også over blokpolitikens epoke«.1)

Igennem 1970'erne har man talt meget om krise herhjemme. Hvis man skulle tro på, hvad der står i aviserne, og hvad der siges i radio og fjernsyn, så var 1970'erne et krisens årti. Så at sige alting kom i disse år i krise. Spørgsmålet er imidlertid, hvornår den megen tale om krise for alvor begyndte? I denne artikel rettes opmærksomheden først og fremmest mod de valgte politikere og debatten i folketinget. Hvornår begyndte man der at tale om krise? Spørgsmålet er endvidere, hvad man i det hele taget forstår ved »krise«? Hvad mener man med ordet »krise«, når dette ord anvendes til at karakterisere forskelli-

ge samfundsforhold? Hensigten med denne artikel er at belyse disse spørgsmål, idet opmærksomheden som sagt rettes mod den del af den offentlige debat, der foregår i folketinget, og specielt mod forestillinger og påstande om en politisk krise, især forestillinger og påstande om demokratiets krise.2)

2. Hvornår begyndte politikere at tale om krise?

I sommeren 1970 bragte dagbladet *Politiken* en kronikserie over temaet: »Kan folkestyret styre 1970'erne«. Denne serie og den debat, som den rejste, blev siden udgivet som en bog med samme titel som seriens tema. Grundtonen var bekymret, men dog nogenlunde optimistisk, og ordet »krise« anvendes ikke om de økonomiske og politiske forhold her i landet.3) Tre år senere afholdt lærerkollegiet ved Askov Højskole et seminar over emnet »Politikerne og folket«. En sideordnet emneangivelse var »Demokratiets krise«. På vinterskolen 1973-74 blev der på Askov afholdt en række studiekredse over politiske emner, og i marts 1974 blev der afholdt endnu en konference, hvor eleverne fik lejlighed til at fortsætte drøftelserne med en række indbudte gæster. Indlæggene på disse møder blev siden udgivet i en bog med titlen: »Folkestyre uden folk« og med undertitlen: »Fra Askov-møderne om den politiske tillidskrise«.4)

Disse eksempler fra den mere kvalifice-

Lektor, cand. scient. pol.
Institut for Statskundskab
Århus Universitet

rede offentlige debat peger i retning af, at der i begyndelsen af 1970'erne bredte sig en forestilling om, at det danske demokrati var i krise. At en sådan forestilling begyndte at brede sig gennem 1971 og 1972 kan dokumenteres med mangfoldige artikler fra dagbladene. Man begyndte i tiltagende omfang at tale om en kløft mellem de valgte politikere og befolkningen, om brist i kommunikationen mellem folketinget og vælgerne, om vælgernes utilfredshed med og mistillid til folketinget og dets medlemmer, og om antiparlamentariske holdningers stigende udbredelse i befolkningen. Typisk i så henseende er en ledende artikel fra *Berlingske Tidende* 5. april 1971: »Der er i befolkningen en interesse, som næppe nogensinde tidligere for det politiske. Det har ganske vist ikke givet sig udtryk i stigende medlemstal i de politiske foreninger, men kommer så meget kraftigere til udtryk i en almindelig kritik af øjeblikkets politikere uanset partifarve og lovgivningens resultater....kritik har en tilbøjelighed til at accelerere, og går den over gevind, kan den blive farlig for et hvilket som helst styre. Også folkestyret«.

Der kan peges på en lang række forhold, som bidrog til, at forestillingen om en politisk krise voksede frem. Der var uden tvivl dyb skuffelse i nogle vælger-

grupper over VKR-regeringen, ligesom den nye regering, der hvilede på et snævert flertal bestående af Socialdemokratiet, SF og de »nordatlantiske« mandater, blev mødt med megen modstand. De øgede offentlige udgifter og det dermed forbundne skattetryk, som efter kildeskattens indførelse blev tydeligere for mange borgere, trak i den samme retning, især i forbindelse med, at forskellige forsøg på at bremse væksten i de offentlige udgifter, f.eks. »kulegravningsbanden« i februar-marts 1972, ikke havde held med sig. Endelig opløste EF-spørgsmålet i flere partier, men først og fremmest i Socialdemokratiet og Det radikale Venstre, mange bånd mellem lederne og deres medlemmer og vælgere.

Forestillingerne om en politisk krise og en fare for demokratiet tog imidlertid først for alvor fart gennem de første måneder af 1973, da det nyuddannede Fremskridtsparti begyndte at optræde i meningsmålingerne.

Gennem månederne februar, marts og april 1973 blussede der i dagspressen en voldsom debat op om folkestyrets krise. Selv de mere skeptiske begyndte nu at tage påstanden om en krise for det danske demokrati alvorlig. Efter offentliggørelsen af Gallup-tallene i begyndelsen af marts 1973 skrev *Aktuelt* således i sin le-

Tabel 1: Fremskridtspartiets vælgertilslutning ifølge meningsmålingerne i første halvdel af 1973. Pct.

Gallup	Observa	Vilstrup	AIM
4. febr. -	11. febr. 4		
4. marts 6	11. marts 7		30. marts 18
11. april 21	11. april 24	5. april 25	
6. maj 26	13. maj 24	2. maj 18	
3. juni 17	24. juni 18		
1. juli 17			
12. aug. 17			

Kilder: Gallup-tallene er offentliggjort i *Berlingske Tidende*, Observa-tallene er offentliggjort i *Morgenavisen Jyllands-Posten*, Vilstrup-tallene er offentliggjort i *Politiken*, og AIM-tallet er offentliggjort i *Børsen*. De anførte datoer er tidspunktet for offentliggørelsen.

dende artikel 8. marts: »Mens Glistrup hidtil er taget som en politisk vittighed, har man pludselig måttet vurdere ham alvorligt som en tragisk kendsgerning. Tragisk for folkestyrets ide og tragisk for det grundsyn, de fleste bekender sig til: samfundsmæssig solidaritet. Nu står Glistrup med en sejr som udtryk for vælgernes mistillid til de gamle partier. Han står som et farligt symbol på et oligarki. Et stærk-mandsstyre, der skulle kunne redde, hvad nogle mener andre har sat til«.

Efter offentliggørelsen af Gallup-tallene i begyndelsen af maj 1973 rejste *Berlingske Tidende* i sin ledende artikel 6. maj spørgsmålet: »...kan man virkelig tro, at en fjerdedel af vælgerne siger, de ville stemme på Glistrup blot for at afgive en protest? Kan sandheden være den langt mere brutale, at hundredtusinder er begyndt at tro på ham?«. Bladet besvarer sit spørgsmål således: »Det er ikke sikkert dette er sandheden. Men er det ved at blive sandheden, er det en bekræftelse af, at vort samfund står over for en krise, som vil kunne ryste det i selve fundamentet. Så er det en krise, der ikke klares ved, at der ikke bliver valg. Så må der kæmpes for at bevare velfærdsstaten. Det kan blive nødvendigt at rejse demokratiets barrikader«. I de følgende måneder kommenterer bladet Fremskridtspartiets styrke i vælgerbefolkningen som »udtryk for den krise, som præger Folketinget og dets forhold til befolkningen« (3. juni 1973) og en bekræftelse på, »at folkestyrets krise er af mere permanent karakter«. (1. juli 1973).

Medens der i den offentlige debat blev talt meget om krise i begyndelsen af 1970'erne, var politikerne mere tilbageholdende. Ved åbningsdebatten i 1970 diskuterede man den vedvarende mangel på ligevægt i landets økonomi, men kun SF's ordfører, Poul Dam, kaldte de økonomi-

ske problemer omkring underskuddet på betalingsbalancen for en økonomisk krise.⁵⁾ Han gjorde dog langt mere ud af en anden form for krise, nemlig »vor tids samfundskrise og kulturkrise«, som han så som en følge af ungdomsoprøret, kravet om nærdemokrati og de unges kompromisløse idealisme.⁶⁾ Samtidig advarede VS's Erik Sigsgaard mod, at man opskede en krisestemning. »Der er ingen akut krise, og der er slet ingen rimelighed i de indgreb, som regeringen har planlagt«.⁷⁾

Der var ingen politikere, der i åbningsdebatterne i 1971 og 1972 anvendte krisetermen til at karakterisere de aktuelle økonomiske og politiske forhold i Danmark. Den nærmeste var statsminister Jens Otto Krag, der i sin åbningstale i oktober 1972 sagde, at »vi har overvundet den beskæftigelseskrise, der en overgang i 1971 var udsigt til«.⁸⁾ Derimod var mange andre talere inde på de sammenhænge, som man senere i 1970'erne betegnede med ordet »krise«: samarbejdsvanskelighederne mellem partierne, manglende stabilitet i regeringen og lovgivningsarbejdet og folketingets manglende evne til at løse de centrale - navnlig økonomiske - problemer. Et godt eksempel er den radikale ordfører Niels Helveg Petersen, der i oktober 1972 kommenterede statsministrens udtalelse om, at det danske bidrag til arbejdet i EF ville blive en prøvesten for folkestyrets formåen: »Det gælder ikke kun i forhold til EF. Det er også en prøvesten for folkestyrets formåen, at vi sammen løser de indrepolitiske problemer, vi har talt om længe, så længe, at der sås mistillid til vore demokratiske institutioners evne og vilje til i tide at løse netop de problemer, vi er enige om at anse for væsentlige. Den største trussel imod tilliden til vore demokratiske institutioner kommer ikke fra små udenomsparlamentari-

ske grupper, men fra manglende evne til at løse samfundsproblemerne«. ⁹⁾

I betragtning af den voldsomme offentlige debat igennem foråret 1973 om en politisk krise og en krise for demokratiet, kunne man forvente, at de valgte politikere i folketinget også ville debattere dette spørgsmål. Selv om politikerne naturligvis formulerer sig i mange sammenhænge, og selv om de måske ved andre anledninger har talt om den politiske krise, så ville det være rimeligt at forvente, at de ved afslutningsdebatten sammenfattede sådanne opfattelser, hvis de mente dem alvorligt. Rent teknisk skete den afsluttende vurdering af den forløbne samling og den aktuelle politiske situation ved tredje behandling af forslag til lov om tillægsbevilling for 1972-73. I denne debat, der fandt sted den 14. juni 1973, var der imidlertid ingen af de politikere, der tog ordet, der benyttede sig af krise-terminen. Den socialdemokratiske ordfører, Orla Møller, gav endog udtryk for tilfredshed med den forløbne samling: »...jeg synes, det er nødvendigt at sige ved afslutningsdebatten her i dag, at vi kan nu godt være det arbejde bekendt, der er lavet i denne samling og i bevidst modsætning til, hvad der normalt siges og skrives om disse ting, vil jeg gerne have sagt det så stærkt, at politikerne i det danske folketing kan godt rejse hjem med forholdsvis god samvittighed efter det arbejde, der er lavet, vi kan godt være det bekendt. Når jeg siger det så stærkt, er det, fordi der ikke er ret mange andre end os selv, der vil sige det, men siges skal det altså. For situationen er jo den, at utilfredsheden i vælgerbefolkningen er stor, men man må dog i den forbindelse gøre opmærksom på, at det er nu slet ikke så ringe endda at være dansker. Den velstandsstigning, som vi har set her i landet den sidste halve snes år, er i realite-

ten uden sidestykke i Danmarks historie«. ¹⁰⁾

Alligevel var der i de borgerlige partiers kritik af regeringen og dens samarbejde med SF en del betragtninger, som vedrørte spørgsmålet om det danske folkestyres funktionsevne. Den konservative Poul Schlüter mente således, at det havde været et skidt år i dansk politik, og han var ikke i tvivl om, hvad grunden var: »Grunden er den, at regeringen har savnet en klar ledelse og planlægning af sin virksomhed. Regeringen styrer ikke bevidst samfundsudviklingen henimod mål, som er acceptable for den almindelige befolkning«. ¹¹⁾ Han fremhævede videre, at »...befolkningen forlanger en ny udviklingslinje - og har krav på den - i dansk politik. Ikke et revolutionært brud på, hvad vi kender, men trods alt et opgør med den gamle automatik. Befolkningen forventer resultater af os 179, der taler herinde måned efter måned, og som skal gøre det, for det er folkestyrets væsen at tale til og med hinanden. Men folk ønsker resultater. Jeg tror de fleste ude i befolkningen ...ønsker et handlekraftigt folketting, hvor der samarbejdes, men om en midterlinje«. ¹²⁾

Også Venstres ordfører, Poul Hartling, mente, at det har været »en dårlig samling for dansk folkestyre«: »Vi oplever en voksende kritik af det politiske liv. Vi oplever en stærkere og stærkere uvilje over for den lovgivning, som vedtages, og over den måde, den gennemføres på. Den kritik kan ikke undgå at ramme regeringen med stor styrke. Jeg tror, at flere i regeringen og i socialdemokratiet er utrygge ved udviklingen og ville ønske, at den kunne ændres. Jeg tror, man må se i øjnene, at det lader sig ikke gøre - før efter et folketingsvalg«. ¹³⁾

Endelig mente den radikale Niels Helveg Petersen, at »foråret 1973 har været

et deprimerende forår i dansk politik. Jeg vil sige, at foråret 1973 har været det forsømte forår i dansk politik. Det var det forår, hvor vi ikke fik en tiltrængt fornyelse af samarbejdsmønstret i dansk politik, så vi fik et samarbejdsmønster, der var mere egnet til at løse landets problemer end det nuværende,...Det var også det forår, hvor vi i stedet for et bredt boligforlig fik et skævt, som der ikke er nogen tillid til i befolkningen, og det var det forår, hvor befolkningen til gengæld for sin part ikke forsømte at lade sin utilfredshed komme meget stærkt til orde, og hvor befolkningen i perioder syntes grebet af en stærk hang til meget forenklede politiske løsninger«. ¹⁴⁾

De borgerlige partier talte således ikke direkte om en krise, selv om de tydeligvis talte ud fra en bevidsthed om, hvad der foregik blandt vælgerne. De var imidlertid mere tilbøjelige til at fortolke og forklare ændringerne i vælgernes partipræferencer som udtryk for partipolitiske konflikter end som udtryk for en krise for folkestyret eller det etablerede partisystem. Statsministeren, Anker Jørgensen, var i og for sig på den samme linje, når han udtalte: »Jeg tror, at den utilfredshed, der er i befolkningen, og som bl.a. har givet sig udtryk i de berømte opinionsmålingers tal, der viser, at en bestemt bevægelse har fået en forhåbentlig forbigående tilslutning, skyldes flere ting«. ¹⁵⁾ Hvorefter han tillagde de borgerlige partier, og navnlig de konservative, et hovedansvar for angrebene på den offentlige sektor og de offentligt ansatte i forbindelse med kampagner om »skrankepaver«, »skrivebordsgeneraler« og »skrivebordsnusseri«.

Det er bemærkelsesværdigt, at heller ikke i den efterfølgende åbningsdebat i oktober 1973 - den sidste før folketingsvalget den 4. december - var spørgsmålet

om en krise noget centralt tema i debatten. Der var faktisk kun et enkelt parti, Det radikale Venstre, der kom ind på det, idet Niels Helveg Petersen i forbindelse med en omtale af regeringens vanskeligheder sagde: »Der er ikke kun tale om en krise for regeringen. Der er også tale om en krise for folkestyret, for respekten for vore demokratiske institutioner. Samfundet undergår vældige forandringer, og i takt hermed opstår ændrede holdninger og forestillinger i befolkningen. Der opstår stærke spændinger mellem forskellige befolkningsgrupper... Vi har fået bedre materielle vilkår, men det danske samfund er ikke af den grund blevet mere regerligt. Det er blevet mere uregerligt, og derfor stilles der større krav til kvaliteten af den politiske ledelse i landet, især i de kommende 5-10 år, som vil være præget af en almindelig og uundgåelig opbremsning i vore forventninger... De styringsproblemer, vi står over for i denne situation, er meget store, og de kræver, hvis ikke de skal vokse folkestyret over hovedet, en mere kvalificeret debat, en større viden i befolkningen og større dygtighed, og først og fremmest kræver de et mere tillidsfuldt forhold imellem de politiske partier her i salen. De kræver et bedre samarbejde om de reelle problemer«. ¹⁶⁾

Det var med andre ord kun i begrænset omfang, at politikerne i folketetinget før december 1973 talte om krise i almindelighed og politisk krise eller folkestyrets krise i særdeleshed. Med årsskiftet 1973-74 sker der imidlertid en ændring i politikerne's sprogbrug, idet man begynder at tale om en økonomisk krise i forbindelse med »oliekrisen« i slutningen af 1973 og i forbindelse med den stigende arbejdsløshed gennem 1974. Medens politikerne hurtigt begynder at tale direkte om en økonomisk krise, ¹⁷⁾ er det imidlertid først gradvist, at de begynder at tale om en politisk krise,

idet de i mange tilfælde bruger andre ord og formuleringer for at betegne de fænomener, som i og uden for folketinget betegnes med udtryk for »politisk krise« og »demokratiets krise«.

3. Hvad mener politikerne, når de taler om krise?

Politikerne definerer som regel ikke - så lidt som mange andre, der deltager i den offentlige debat - de termer og begreber, som de benytter. De redegør som regel ikke tydeligt for, hvilket begrebsindhold de knytter til de enkelte ord eller termer. En del af den offentlige debat består netop i at spille på de uklarheder, fortolkningsmuligheder og nuancer, som den manglende begrebsklarhed giver mulighed for.¹⁸⁾ Disse i og for sig elementære betragtninger gælder i udpræget grad for ordet »krise«, hvis begrebsindhold eller mening ikke blot er vagt, men også flertydigt. Det er vagt, fordi der ikke er klare grænser for, hvad dette ord anvendes om, og det er flertydigt, fordi det anvendes om forskellige fænomener.¹⁹⁾ For at få en vis kontrol med det flertydige, vil det være hensigtsmæssigt at søge klargjort, *hvad* krise-termen anvendes om. Her vil der først og fremmest blive sondret mellem det økonomiske og det politiske område, idet hovedinteressen dog samler sig om det sidste. Dernæst vil det være hensigtsmæssigt at søge klargjort, *hvordan* krise-termen anvendes inden for de to hovedområder for om muligt at søge dette vage begreb præciseret en smule mere end politikerne selv gør det.

Når der gennem 1970'erne i folketinget har været talt om »økonomisk krise«, har der været en tydelig forskel mellem partierne. Medens partierne på venstrefløjen - SF, DKP og VS - konsekvent forbinder den økonomiske krise med kapitalismens

krise, mener de øvrige partier ikke, at det er selve det økonomiske systems grundstruktur, der er i krise. De mener snarere, at der er tale om en række konjunkturbestemte balanceproblemer, som er et resultat af samspillet mellem de internationale vilkår og det danske erhvervslivs konkurrenceevne.

Venstrefløjens opfattelse af den økonomiske krites karakter formuleres på denne måde af Gert Petersen i åbningsdebatten i oktober 1977: »...den krise, som vi lever under hænger efter vores opfattelse sammen med selve den kapitalistiske produktionsmåde, og den er udløst af nogle olieprisstigninger i 1973-74, men den er ikke identisk med disse olieprisstigninger. Den hænger sammen med den produktionsstruktur og ejendomsstruktur, som vi har i den vestlige verden, og med den måde, hvorpå man under denne struktur håndterer det teknologiske fremskridt. Derfor kan jeg ikke ane en afslutning af krisen, medmindre der gennemføres særdeles dybtgående reformer af socialistisk karakter af ejendoms- og ledelsesstrukturen i vores samfund, reformer, hvorved arbejdere og funktionærer får det afgørende ord at sige om deres egen skæbne«.²⁰⁾

Ud fra denne kriseopfattelse er der med andre ord ikke tale om, at samfundsøkonomien præges af forbigående problemer eller vanskeligheder, der kan klares af de foranstaltninger, som socialdemokratiske og borgerlige regeringer foreslår. Der er tværtimod tale om udfordringer af et sådant omfang, at det kræver dybtgående strukturændringer.

Denne opfattelse imødegås mere eller mindre kraftigt af de andre partier i folketinget. Klarest sker det i et indlæg af den konservative Poul Schlüter i åbningsdebatten i oktober 1978: »Det er vel slet ikke det kapitalistiske samfund, som i disse år

er i krise. Vi tror, det er det socialdemokratiske samfund, som er ved at revne, og at det er nødvendigt at finde frem til årsagen. Vi mener, at årsagen er, at vi i for mange år for kraftigt har tappet virksomhederne for værdien af den produktion, arbejdspladserne og medarbejderne skabte. Vi tror, at en lettelse af virksomhedernes omkostningsniveau og en sundere balance mellem privat og offentlig aktivitet er og bliver de nærmeste års hovedproblem.²¹⁾ Centrumdemokraterne tvivler nærmest på, at der overhovedet er tale om en økonomisk krise. Erhard Jakobsen sagde således i oktober 1977: »Må jeg om hele vores situation sige, at nogle taler om den, som om det var en katastrofe. Det er en af de behagelige former for katastrofe. Der er vist mange mennesker, der synes, at de har det katastrofalt godt i denne situation. Man taler om krise, og det er der da, men det er da ikke en ødelæggende krise. Det er da ikke en krise, der bringer alle mennesker til tiggerstaven osv. Hvad er det for problemer vi har? Ja, lad os som en typisk betegnelse sige, at vores problemer består ikke i fattigdom og ikke i mangel. Vores problemer består i overflod, i overskud og i velstand...«²²⁾

Det er imidlertid først og fremmest arbejdsløsheden, som så at sige alle de politiske partier forbinder med den økonomiske krise. I begyndelsen af 1970'erne blev inflationen og underskuddet på betalingsbalancen almindeligvis udpeget som de to centrale økonomiske problemer, men ingen talte dengang om en krise. I 1973-74 tilføjede Poul Hartling i sin første tid som statsminister udviklingen i den offentlige sektor og det dermed forbundne skatte-tryk som et tredje centralt problem.²³⁾ Prisstigningerne på olie - ofte betegnet som »oliekrisen« eller »energikrisen« - forstærkede de to traditionelle problemer, men det var først gennem sommermånederne i 1974, at arbejdsløsheden blev et centralt økonomisk problem, og det var i den samme periode, at politikerne begyndte at tale om en økonomisk krise.

Statsminister Poul Hartling fremlagde i begyndelsen af december 1974 regeringens helhedsplan med disse ord: »Vi ved alle, at Danmark befinder sig i en dybt alvorlig økonomisk situation, men for de fleste af os har det ikke betydet nogen ændring i vores hverdag. Vi har arbejde. Vi får vores løn. Vi får dyrtidsregulering,

Tabel 2: Ledighedsprocenten for samtlige arbejdsløshedsforsikrede, 1970-75.

	1970	1971	1972	1973	1974	1975
Januar	5,8	5,7	6,9	4,0	4,8	13,9
Februar	6,0	4,9	7,2	3,6	3,9	12,0
Marts	5,5	5,0	5,4	2,9	3,0	12,1
April	3,0	3,4	4,0	3,6	3,0	11,9
Maj	1,3	2,4	3,4	1,6	3,0	10,2
Juni	0,9	2,0	2,1	1,2	3,1	9,1
Juli	1,1	2,2	2,2	1,5	3,5	7,9
August	1,0	2,4	1,9	1,3	4,4	9,8
September	1,4	2,3	1,8	1,2	5,7	10,1
Oktober	2,1	3,1	2,0	1,5	7,8	10,7
November	2,6	4,4	2,5	2,2	9,2	11,1
December	4,9	6,2	4,8	4,7	11,6	14,0
Året ialt	2,9	3,7	3,6	2,4	5,2	11,1

Kilde: Statistisk årsoversigt, 1978, p. 65.

når priserne stiger. Vi lever, som vi plejer at leve. Byrderne er ensidigt blevet lagt på det mindretal, som på grund af den økonomiske udvikling i udlandet og herhjemme har mistet deres arbejde eller måtte dreje nøglen om i deres butik eller måtte lukke deres virksomhed. Denne helt urimelige fordeling af byrderne i en krisetid kan efter regeringens opfattelse ikke fortsætte»²⁴⁾

Socialdemokratiet deler gennem 1970'erne den opfattelse, at det danske samfund med den stigende arbejdsløshed kom ind i en økonomisk krise.²⁵⁾ I modsætning til de konservative ser de imidlertid denne krise som udtryk for det liberale samfunds krise.²⁶⁾ Partiet er med sit krav om lønmodtagernes medejendomsret som en forudsætning for indkomstpolitik og løntilbageholdenhed inde på, at den økonomiske krises løsning nødvendiggør visse strukturændringer i samfundet. Socialdemokratiet er dog ved flere lejligheder parat til at opgive eller udskyde dette og andre reformkrav for at opnå et forlig med de borgerlige partier.

Det er derfor et fælles træk for Socialdemokratiet og de borgerlige partier, at krisebegrebet på det økonomiske område er forholdsvis bredt og upræcist. Det forbindes med nye og/eller alvorlige problemer, først og fremmest den stigende arbejdsløshed, men krisen forbindes ikke med et forestående sammenbrud eller med nødvendigheden af gennemgribende reformer eller strukturændringer. Den økonomiske krise kan og bør imødegås med mere eller mindre traditionelle midler som finans-, penge- og indkomstpolitik.

Som omtalt var politikerne i folketetinget i perioden efter 1973 mindre tilbøjelige til at tale om en politisk krise end om en økonomisk krise. Når de i de generelle folketingsdebatter anvender ordet »krise« på det politiske område, er det desuden i

mange tilfælde uklart, hvad de præcist mener, der er i en krisetilstand. Undertiden er det regeringen, der angives at være i krise; undertiden er det selve folketetinget, dets arbejdsform i almindelighed, eller partiernes evne til at finde sammen i et flertal bag konkrete forslag eller igangværende forligsbestræbelser, der giver anledning til anvendelse af ordet; endelig er det undertiden den politiske styreform, folkestyret eller demokratiet, der angives at være i krise. Der kan dog spores en udpræget tendens til, at det først og fremmest er politikernes egen arbejdsplads, folketetinget, der tænkes på.

Et replikskifte mellem ordføreren for Kristeligt Folkeparti, Jens Møller, og statsminister Anker Jørgensen i åbningsdebatten i oktober 1975 kan illustrere politikernes tilbøjelighed til at sætte lighedstegn mellem folkestyret og folketetinget. Replikskiftet viser desuden, hvordan den almindelige bekymring for folkestyret fra tid til anden afløses af en - ofte kortvarig - glæde og lettelse efter indgåelsen af et større politisk forlig. Jens Møller udtalte om septemberforliget, at det gav grund til optimisme, »fordi det har vist, at folkestyret kan fungere, og når jeg fremhæver det er det, fordi jeg er overbevist om, at folkestyret i Danmark i dag er i fare, måske mere i fare, end vi gør os det klart til daglig. Når man ude omkring i aviser og på anden måde, f.eks. i læserbreve, møder denne almindelige foragt for politikerne, hvor politikerne ligesom bliver taget under ét og det siges: sådan er politikerne, sådan gør politikerne, politikerne forstår ingenting osv. osv., ja, så kan man blive forskrækket. En sådan indstilling underminerer folkestyret, og desværre må vi jo indse og indrømme, at denne indstilling opflammes af visse dele af pressen, og at den understøttes af visse medlemmer i dette ting...»²⁷⁾ Anker Jørgensens

svar viser også, hvordan folkestyret identificeres med folketinget og de politiske partier i dette: »Hr. Jens Møller sagde, at det forlig, der blev lavet i september, viste, at folkestyret kan fungere. Jeg mener, det er enormt vigtigt netop i den situation, vi er i, og i den udvikling, vi har været ude i i de seneste par år, at det ikke bare fungerer fra sag til sag, men at det har været muligt med en meget bred tilslutning til et forlig, der oven i købet ikke bare er et nu-forlig, men er et forlig, der i hvert fald rækker ud i den nærmeste fremtid.«²⁸⁾

Selv om der her ikke direkte tales om »krise«, men derimod om en »fare« for folkestyret, angiver dette replikskifte tydeligt politikernes opfattelse af, hvordan folkestyret - eller folketinget - er i krise. Det er et gennemgående træk, at krisen forbindes med folketingets manglende eller utilstrækkelige funktionsdygtighed. Den utilstrækkelige evne til at fungere forbindes både med en lav eller manglende effektivitet og med i en lav eller manglende stabilitet. Den politiske effektivitet er lav, fordi de målsætninger, som de ledende politikere formulerer som væsentlige, ikke bliver realiseret på en tilfredsstillende måde gennem de skiftende forlig gennem 1970'erne. Den politiske stabilitet er lav, fordi partierne ofte havde vanskeligt ved at nå frem til enighed, fordi partikombinationerne bag de forlig, der skulle løse eller imødegå de økonomiske problemer, var skiftende, og fordi forligshandlingerne i mange tilfælde brød sammen, hvilket førte til hyppige folketingsvalg.

Blot et år efter replikskiftet mellem Jens Møller og Anker Jørgensen, og kort efter et nyt stort forlig, augustforliget, følte den sidstnævnte anledning til at indlede sin åbningstale i oktober 1976 med disse alvorlige ord, som mange vendte tilbage til i åbningsdebatten: »Dette folke-

ting er valgt, for at vi skal løse de mest påtrængende problemer, men også for at afstikke linjerne for udviklingen i fremtiden. Men det har også en anden vigtig opgave, en opgave, som vi ikke bør glemme. Folketinget skal til stadighed stå som værner af demokratiet. De to opgaver hænger på afgørende måde sammen. Vi har i vor generation set, hvordan demokratiske systemer er brudt sammen, fordi demokratiske partier ikke forstod denne sammenhæng... Vi står fortsat over for vigtige opgaver i udformningen og gennemførelsen af den økonomiske politik. Derfor appellerer jeg ved folketingets åbning til alle demokratiske kræfter og partier om at forstå, at vi kan bringe vort demokrati i fare, hvis vi ikke formår at samles om at løse opgaverne i fællesskab.«²⁹⁾ Tre måneder efter udskrev statsministeren folketingsvalg med den begrundelse, at folketinget ikke rummede et flertal for en tilfredsstillende løsning af de aktuelle problemer, og med et ønske om at få et mere fast parlamentarisk grundlag efter valget!

Partierne omkring det politiske centrum giver udtryk for, at folketingets manglende handlekraft og ringe evne til på en effektiv måde at løse de økonomiske problemer kan føre til en stadig større utilfredshed i befolkningen og en styrkelse af de politiske yderfløje. Henning Christophersen, Venstres ordfører i åbningsdebatten i oktober 1976, formulerede det således: »...det politiske samarbejde, som situationen pålægger partierne, har kun mening, hvis det fører til, at problemerne bliver løst. Faren for vort demokrati, som statsministeren af naturlige grunde var optaget af, kommer jo ikke alene fra dem, som råber højt, og som søger ved hjælp af udenomsparlamentariske metoder at ændre vort samfund, men også fra dem, som viger tilbage for at træffe de nødvendige beslutninger, også når de

kan være upopulære i befolkningen. For det er jo hver gang, befolkningen konstaterer, at gennemførte indgreb og foranstaltninger er næsten virkningsløse, at utilfredsheden med vort demokratiske system og dets partier begynder at vokse». ³⁰ I forlængelse heraf sagde den radikale Hilmar Baunsgaard: »Den vinter, vi nu er på vej ind i, bliver vanskelig. Det ved vi alle; det gælder for folketinget, og det gælder for arbejdsmarkedet og erhvervslevet. Det radikale Venstre vil yde sit bidrag til, at vi herinde kan frembringe de nødvendige resultater. Vi ser realistisk i øjnene, at de venstrekræfter, som kalder sig progressive, og de højrekræfter, som kalder sig fremskridtsfolk, på samme måde som i sidste samling vil skabe vanskeligheder for demokratiets funktionsdygtighed». ³¹

Tendensen til at opfatte »demokratiet«, »folketinget« og »vi herinde« som det samme, er tydelig blandt partierne omkring det politiske centrum, hvorimod f.eks. SF opfatter demokratiet som noget bredere. Gert Petersen sagde i åbningsdebatten i oktober 1976: »Statsministeren sagde i tirsdags, at demokratiet kan komme i fare, hvis det ikke forstår at løse samfundets problemer. Det er jeg enig med statsministeren i. Men jeg tror ikke, at det, som hr. Hilmar Baunsgaard lige var inde på, kun er et, jeg vil næsten sige teknisk problem om, hvordan der arbejdes, hvordan man grupperer sig her i folketinget. Det er nok så meget et spørgsmål om, hvordan man helt reelt prøver at løse de problemer, som ikke folketinget i sin arbejdsgang, men samfundet ligger og slås med«. ³² Han mente i øvrigt, at den største enkeltårsag til, hvad han kaldte »tillidskrisen«, var »de såkaldt gamle partier« og deres udtalelser i EF-spørgsmålet, ³³ og han fandt, at den største trussel mod folkestyret kom fra den anden

fløj i dansk politik: »Jeg betvivler ikke, at fremskridtspartiet ønsker at sikre sig politisk magt ad demokratisk vej, men med de metoder, man har varslet...og med det sigte, disse metoder skal tjene, tror jeg ikke, at vores folkestyre, som vi hidtil har kendt det, vil holde til en magtovertagelse fra fremskridtspartiets side«. ³⁴ Det er i øvrigt karakteristisk, at bortset fra SF, som i nogle tilfælde ytrer sig, så beskæftiger hverken partierne på venstrefløjen eller Fremskridtspartiet sig meget med spørgsmålet om demokratiets krise.

Folkestyrets ringe funktionsdygtighed består imidlertid ikke blot i en lav eller manglende effektivitet, men også i en lav eller manglende stabilitet. Dette aspekt i den politiske krise var et fremherskende træk i begrundelserne for Socialdemokratiets og Venstres utraditionelle regeringsdannelse i slutningen af august 1978. I åbningstalen i oktober 1978 sagde statsminister Anker Jørgensen: »Regeringsarbejdet har sin baggrund i de alvorlige økonomiske problemer, der skal løses i de kommende år. De kan kun løses på en forsvarlig måde, hvis der kan lægges en fast økonomisk og politisk linje. Den stærke opdeling af folketinget, som har kendetegnet dansk politik i de senere år, har til tider truet den politiske stabilitet. Det har gjort det vanskeligt at tilrettelægge en sådan fast og konsekvent politik«. ³⁵ Senere i debatten uddybede han det således: »Vi ønsker at få et samarbejde, hvor man ikke skal krydse sig igennem tinget fra situation til situation, fra det ene parti til det andet parti, fra den ene side til den anden side, men hvor der er en betydelig grad af stabilitet...«. ³⁶ Fra Venstres side udtrykte Uffe Elleman-Jensen baggrunden for SV-regeringen på denne måde: »Danmarks gældsætning til udlandet har allerede på afgørende måde forstyrret eller ligefrem lammet handlekraften i den øko-

nomiske politik, og bliver dette forhold ikke bragt i orden, så vil lammelsen brede sig. Vi vil i stigende grad blive tvunget til at tage hensyn, som påtvinges os udefra, og en uundgåelig følge heraf kan blive en tiltagende politisk krise, som lammer det ene punkt efter det andet i samfundslivet«. ³⁷⁾ Da han ikke kunne se noget bæredygtigt alternativ til den politik, som regeringen lagde frem, konkluderede han: »Derfor er tiden ikke inde til fikse ideer og fantasiprojekter, men til at sikre folkestyrets fremtidige funktionsduelighed«. ³⁸⁾

SV-regeringen holdt blot i 13 måneder, hvormed holdbarheden i påstanden om manglende politisk stabilitet blev demonstreret så tydeligt som overhovedet muligt.

Baggrunden for den lave grad af politisk effektivitet og stabilitet er den usikre flertalsdannelse i folketinget i perioden efter 1973. Politikerne og de politiske partier er imidlertid langt fra enige om, hvordan denne usikre flertalsdannelse skal forklares. De gamle partier peger først og fremmest på partisplittelsen og repræsentationen af så mange partier i folketinget efter 1973, som den afgørende årsag. Denne forklaring imødeses imidlertid af de nye partier, navnlig af de små partier omkring det politiske centrum.

De gamle partiers forklaring kommer klart til udtryk i den socialdemokratiske ordførers indlæg i åbningsdebatten i oktober 1976. Kjeld Olesen sagde her: »Tager vi den nyere politiske historie, kan det siges, at da vi havde større politisk stabilitet end i dag, var problemerne mindre. Nu, hvor problemerne er vokset betydeligt, og hvor nye er dukket op, har vi den største politiske splittelse, man kan minde. Vi er tolv partigrupper, og det gør det vanskeligt at skabe den nødvendige handlekraft. Det betyder forskellige kombina-

tioner af partier i de forskellige forlig, vi har set. Det betyder også forskellige fortolkningsmuligheder, og meget forståeligt ønsker hvert parti at markere sig mest muligt. Det gør en langsigtet og en sammenhængende planlægning vanskelig«. ³⁹⁾

Den stærke opdeling af folketinget i mange partigrupper har på den ene side dannet baggrund for tanker om en skærpelse af valglovens spærreregel med henblik på en reduktion af antallet af repræsenterede partier, men det er bemærkelsesværdigt, at et konkret forslag om at sætte spærregrænsen op fra de nuværende 2 pct. til f.eks. 4 eller 5 pct. ikke er blevet fremsat i tinget. På den anden side har partisplittelsen og den usikre flertalsdannelse givet grundlag for ofte fremførte ønsker om en stærk flertalsregering.

Vanskelighederne ved at danne en flertalsregering og SV-regeringens skæbne viser, at antallet af partier næppe alene kan forklare den usikre flertalsdannelse og den deraf følgende ineffektivitet og ustabilitet. Det er ikke uden hold i virkeligheden, når de små partier fremhæver, at de i høj grad har været villige til at indgå i politiske forlig, og at det snarere er uenigheden, den manglende vilje eller evne til at samarbejde, der er forklaringen. Erhard Jakobsen formulerede det i oktober 1976 sådan: »Jeg tror, at vælgerne efterhånden vil forstå, at fejlen ikke er, at der er mange partier og nye partier. Fejlen er, at der er nogle partier, der er blevet lidt for store, om ikke i mandater, så i deres egen indbildning«. ⁴⁰⁾

Det er naturligvis stærke kræfter, som virker i retning af en vis tilbageholdenhed i samarbejdsviljen. Selv om flere partier kan blive enige om, hvad der er de centrale og væsentlige problemer, og selv om de også kan blive enige om målsætningen for problemernes løsning og måske endog om de nødvendige midler, så kan der væ-

re afgørende politiske uoverensstemmelser om forudsætningerne for disse midlers anvendelse, om den nærmere udformning af »den nødvendige politik« og om de fordelingsmæssige konsekvenser. Et centralt eksempel herpå er spørgsmålet om indkomstpolitik og dets kobling med overskudsdeling eller lønmodtagernes medejendomsret. Dertil kommer de partitaktiske overvejelser, som ikke blot de store, men også de små partier gør sig. De blev lagt åbent frem i åbningsdebatten i oktober 1976 af Jens Møller fra Kristeligt Folkeparti: »Det har mange gange været sagt, at de mange partier vanskeliggør arbejdet i folketinget, og det kan der måske også være noget om, men samtidig må det så også siges, at dette arbejde gøres vanskeligere, end det burde være. En vekslende gruppe af partier omkring midten har hidtil gjort det nødvendige samarbejde muligt, men når det ser ud, som om hvert nyt forlig kun styrker yderpartierne, så må man gøre sig klart, at det efterhånden vil kræve et overmenneskeligt mod og en utrolig offervilje af især de mindre partier at deltage i forlig, og forlig er som bekendt nødvendige, hvis der overhovedet skal lovgives om væsentlige problemer«⁴¹) Og efter folketingsvalget i februar 1977 kunne han konstatere, at »...valgresultatet har bekræftet en tendens til, at det ledende parti i et samarbejde - som regel det, der har regeringen - belønnes for den politik, det har ført, fordi de små samarbejdspartier har tvunget det til at føre den politik, medens de partier, der måske har gjort mest for samarbejdet, til gengæld får et tilbageslag. Det er trist, fordi det vil vanskeliggøre samarbejdet i folketinget fremover, det kan man ikke nægte«.⁴²

Sammenfattende kan det om politikernes anvendelse af krise-terminen på det politiske område siges, at der generelt er en

tendens til, at selve termen anvendes mindre på det politiske end på det økonomiske område. Det er først og fremmest partierne omkring det politiske centrum, der er bekymrede for folkestyret og taler om »krise«. Derimod optager dette venstrefløjen og Fremskridtspartiet i langt mindre grad. Krisen forbindes i ret bred forstand med folkestyrets funktionsevne, hvormed der navnlig tænkes på folketingets ringe handlekraft i forbindelse med en effektiv løsning af de påtrængende økonomiske problemer og den ringe eller manglende stabilitet i det politiske arbejde. Den politiske krise menes at kunne føre til en svækkelse af befolkningens respekt for demokratiet og til en styrkelse af yderpartierne, men det er sjældent, at krisen forbindes med nødvendigheden af dybtgående reformer af det demokratiske system eller med et umiddelbart forestående sammenbrud for dette system.

4. Konklusion

Udgangspunktet for denne artikel har været en fornemmelse af, at den offentlige debat gennem 1970'erne i stigende grad blev præget af forestillinger og påstande om, at samfundet, økonomien og demokratiet herhjemme var i krise. Sådanne forestillinger kom i hvert fald i høj grad til at præge den offentlige debat uden for folketinget. Hensigten med artiklen har været at undersøge i hvilket omfang de valgte politikere i folketinget gennem denne periode begyndte at tale om »krise«, hvornår de begyndte på det, og hvad de forbinder med ordet »krise« i almindelighed og »demokratiets krise« i særdeleshed.

Det anvendte kildemateriale giver ikke grundlag for håndfaste konklusioner. De generelle debatter, først og fremmest åbningsdebatterne, udgør nok et omfattende

de, men dog langt fra noget udtømmende materiale til en undersøgelse af den parlamentariske debat. Disse debatter er dog skønnet at være de mest relevante i denne sammenhæng. Gennemgangen af materialet peger i retning af, at politikerne først efter 1973 begyndte at tale om krise. En tentativ konklusion er derfor, at man i den offentlige debat uden for folketinget begyndte at tale om krise, før politikerne i folketinget gjorde det.

Undersøgelsen har vist, at politikerne generelt taler mere om en *økonomisk* krise end om en *politisk* krise. Medens venstrefløjen med udtrykket »økonomisk krise« forstår kapitalismens krise, altså en strukturel krise, ser de andre partier snarere »den økonomiske krise« som et konjunkturelt fænomen, som først og fremmest forbindes med den stigende arbejdsløshed.

På det politiske område er det navnlig partierne omkring det politiske centrum, der taler om »folkestyrets krise«. Demokratiopfattelsen er temmelig snæver, idet »demokrati« eller »folkestyre« opfattes som identisk med folketinget, de politiske partier og de politikere, der sidder i folketinget. Derimod er kriseopfattelsen temmelig bred. Ligesom de fleste politikere på det økonomiske område forbinder »krise« med nye eller alvorlige problemer og vanskeligheder, så forbindes det på det politiske område generelt med en ringe funktionsevne og mere konkret med en lav eller manglende politisk effektivitet og stabilitet.⁴³⁾ Terminologien er imidlertid i mange tilfælde en anden. Der tales for eksempel om »fare« i stedet for »krise«, og der refereres ofte til en mulig fremtid og konsekvenser af en fremgangsmåde, som man fraråder, i stedet for om en beskrivelse og karakteristik af aktuelle forhold. En anden tentativ konklusion er derfor, at politikerne i folketinget i min-

dre grad end andre deltager i den offentlige debat - for eksempel lederskribenterne i dagbladene - benytter det dramatiske ord »krise« med de associationer om et nært forestående sammenbrud, som det indeholder.

Noter:

1. *Folketingstidende*, 1973-74, 2. samling, spalte 88-89.
2. Artiklen er et resultat af et igangværende projekt om »Demokratiets krise i Danmark i 1970'erne«. En del af dette projekt omfatter en analyse af den offentlige debat om demokratiets krise. Kildematerialet for denne artikel består af de generelle debatter i folketinget, idet der er foretaget en systematisk analyse af åbningsdebatterne i perioden 1970-80 med henblik på udtalelser om den politiske styreform og dens funktionsmåde i almindelighed og med henblik på anvendelsen af »krise«-termen i særdeleshed. Åbningsdebatterne er udvalgt til en systematisk gennemgang, fordi de omfatter en debat af statsministerens redegørelse for »rigets almindelige stilling og de af regeringen påtænkte foranstaltninger« (grundlovens §38). Andre folketingsde-

- batter er inddraget i det omfang de på forhånd er skønnet særlig relevante, eller hvor der er givet direkte henvisninger til sådanne debatter i andre dele af den offentlige debat om demokratiet og dets krise. Projektet omfatter til belysning af den offentlige debat også de ledende artikler i en række større dagblade, partiernes teoretiske tidsskrifter samt formodentlig relevante kronikker i dagspressen. Disse kilder er dog kun i beskeden omfang inddraget i denne artikel.
3. *Kan folkestyret styre 70'erne*. En kronikserie i Politiken - og udsnit af den debat, den fremkaldte, København: Politiken, 1971.
 4. Bent Haugaard Jeppesen (red.), *Folkestyre uden folk?* Fra Askov-møderne om den politiske tilidskrise, Albertslund: Det danske Forlag, 1975.
 5. *Folketingstidende*, 1970-71, spalte 247.
 6. *Ibid.*, spalte 254-255.
 7. *Ibid.*, spalte 256 jvf. spalte 259.
 8. *Folketingstidende*, 1972-73, spalte 7. Også Gert Petersen fra SF bruger krise-terminen, men om en mulig fremtid, ikke om de aktuelle forhold. I forbindelse med en omtale af EF-spørgsmålet, og hvad der vil ske, hvis EF-tilhængerne svigter deres løfter, sagde han blandt andet: »Man bør ikke være i tvivl om, at der ikke skal meget til, før der kan udløses en folkelig politisk krise af meget store dimensioner. De mange, der stemte ja, gjorde det ud fra bestemte forudsætninger...man skaber en fornemmelse ude i befolkningen af, at man altså ikke kan stole på politikerne;...Hvis man vil undergrave respekten for demokratiet, kan man fortsætte ad den vej...«. *Ibid.*, 156-157.
 9. *Ibid.*, spalte 145.
 10. *Ibid.*, spalte 7883.
 11. *Ibid.*, spalte 7888.
 12. *Ibid.*, spalte 7895.
 13. *Ibid.*, spalte 7902-7903.
 14. *Ibid.*, spalte 7914-7915.
 15. *Ibid.*, spalte 7961.
 16. *Folketingstidende*, 1973-74, 1. samling, spalte 150-151.
 17. I debatten den 9. og 10. januar om den nydannede Venstre-regerings forslag talte alle ordførerne, bortset fra Fremskridtspartiet, om »energikrise«, »oliekrise« eller om regeringens »kriseplan«, »kriseforanstaltninger«, eller generelt om »Danmarks økonomiske krise«, se *Folketingstidende*, 1973-74, 2. samling, spalte 99-116, 157-210, 252-280 og 293-377. Det skal dog nævnes, at SF i sin anvendelse af krise-terminen i forbindelse med regeringsforslagene lagde en vis distance, idet man talte om »kriseforanstaltninger«, hedder det« (spalte 203), »den såkaldte (olie)krise« (spalte 203) og »de forslag, kriseforslag, som de kaldes« (spalte 342).
 18. Se f.eks. Evert Vedung, *Det rationella politiska samtalet*, Stockholm: Aldus/Bonniers, 1977, pp. 69ff.
 19. Jvf. *ibid.*, pp. 64-69.
 20. *Folketingstidende*, 1977-78, spalte 203-204, jvf. for DKP's opfattelse, f.eks. *Folketingstidende*, 1974-75, 1. samling, spalte 179-180, og for VS's opfattelse, f.eks. *Folketingstidende* 1975-76, spalte 186-187.
 21. *Folketingstidende*, 1978-79, spalte 145.
 22. *Folketingstidende*, 1977-78, spalte 193.
 23. *Folketingstidende*, 1973-74, 2. samling spalte 301.
 24. *Folketingstidende*, 1974-75, 1. samling, spalte 2613.
 25. Se f.eks. Erling Olsens indlæg i åbningsdebatten i oktober 1977 som partiets ordfører, *Folketingstidende*, 1977-78, spalte 152-160, navnlig spalte 159.
 26. *Folketingstidende*, 1974-75, 1. samling, spalte 2784.
 27. *Folketingstidende*, 1975-76, spalte 172.
 28. *Ibid.*, spalte 223.
 29. *Folketingstidende*, 1976-77, 1. samling, spalte 2
 30. *Ibid.*, spalte 131.
 31. *Ibid.*, spalte 160.
 32. *Ibid.*
 33. *Ibid.*, spalte 163.
 34. *Ibid.*, spalte 165.
 35. *Folketingstidende*, 1978-79, spalte 2-3.
 36. *Ibid.*, spalte 254.
 37. *Ibid.*, spalte 135.
 38. *Ibid.*, spalte 138.
 39. *Folketingstidende*, 1976-77, 1. samling, spalte 129.
 40. *Ibid.*, spalte 199.
 41. *Ibid.*, spalte 180-181.
 42. *Folketingstidende*, 1976-77, 2. samling, spalte 129.
 43. Politikernes brede anvendelse af krise-terminen med et begrebsindhold i retning af »utilfredsstilende situation« eller »utilstrækkelig opgaveløsning« fremgår for eksempel også i en hel anden sammenhæng. I forespørgselsdebatten om indoktrinering d. 21. november 1974 sagde den radikale K. Helveg Petersen således om forholdet mellem skole og samfund: »Ser vi på det omgivende samfund, så er det rigtigt, som nogle enkelte har understreget, at dette omgivende samfund er i en dyb krise. Ordet krise hæfter vi jo snart på alting, og det er jo et af de almindeligste udtryk, der anvendes her i denne sal. Vi har en økonomisk krise, vi har krise omkring beskæftigelsen, og jeg kunne opregne en lang række eksempler af lignende art. Så er det, jeg vil sige, at når denne krise i samfundet er til stede og parlamentet også er i en krise, så er det givet, at dette slår ind i skolerne og i uddannelsesinstitutionerne med en meget betydelig kraft«. Hvorefter han talte om folketingets ansvar for, at uddannelsesinstitutionerne »kan fungere rigtigt og på den bedste måde«, se *Folketingstidende*, 1974-75, 1. samling, spalte 2053-2054.